

су нашу литературу обогатили о-ваквом књигом. Сама чињеница да су за њу написали предговор Јосип Броз Тито и генерални секретар

КП Шпаније Сантјаго Картиљо указује на карактер и значај ове едиције.

Д. Вујовић

MILAN KRAJČOVIČ, SLOVENSKA POLITIKA V STREDNEJ EUROPE 1890—1901 — Spolupráca Slovákov, Rumunov a Srbov. Slovenská akadémia vied, Bratislava, 1971 (*Словачка политика у средњој Европи 1890—1901* — Сарадња Словака, Румуна и Срба. Словачка академија наука, 1971, стр. 304)

Издавачка дјелатност младе Словачке академије наука врло је богата. За двадесет година објавила је преко 1470 научних дјела. Богата је и словачка издавачка дјелатност књижевних дјела. Словаци много превode и читају југословенске писце. У том погледу они могу послужити за примјер и узор многим малим народима. После вјековне потлачености, политичке обесправљености и тешког притиска милитаристичко-полицијског система Аустроугарске монархије, за ових пет деценија од ослобођења и уједињења Словака и Чеха, словачке стваралачке снаге испољавају се еруптивно, стално у размаху и порасту. Словаци се ревносно бацају на посао, исто тако предано, истрајно и успјешно као Чеси, познати по својој вредности, продуктивности и организационом смислу.

Борба Словака за своја национална права није нам довољно позната; — позната нам је унеколико тек од њиховог народног препорода, од времена Људевита Штура, првог словачког народног посланика, који је, неколике године прије револуције 1848, исконском снагом покренуо свој народ у отворену борбу против мађарских великаша-угњетача и шовиниста. На угарском државном сабору, који је до револуције засједавао у Братислави („Пожунска дијета“), он се повезао са српским представницима из Војводине и хрватским заступницима из Хрватске и Славоније. Словачки ослободилачки устанак, издашно потпомогнут из Србије и Хрватске, сломљен је (1849). Наступио је крути Вахов режим, а последице њега крута и безобзирна мађариза-

ција. Словацима је укинута посљедња гимназија и једина културна установа, Матица словачка. Словачки народ годинама упира очи у Светозара Милетића, Штуровог братиславског ученика и пријатеља, и Михаила Полита-Десанчића, који се својски боре и за народна права Словака. Крајем XIX вијека, борбене снаге Словака, Срба у Војводини и Румуна у Ердељу повезују се међусобно.

Др Милан Крајчовић, пријатељ наших народа, вриједно се бацио на проучавање словачке политичке прошлости. У овој књизи, на основу архивских извора и обимне литературе, он је темељито обрадио словачко-српско-румунску сарадњу у посљедњем деценију XIX вијека са освртом на политичка кретања у југоисточној и средњој Европи. То су године трезвенијег буђења, врења и повезивања снага угњетених народа у Аустро-Угарској. Да би се југословенска мисао уједињења сузбила, а ове народносне снаге обесхрабриле, улиједила је анексија Босне и Херцеговине. После успјеха Србије и Црне Горе у балканском рату (1912), те снаге постале су револуционарне. Нико их више није могао обуздати, задржати и сломити. Принципов сарајевски пуцањ огласио је нову епоху у историји свих народа који су били у сјени црно-жуте заставе Хабсбуршке монархије.

Овим периодом политичке историје Словака, Срба и Румуна нијесам се посебно бавио; зато нијесам позван за мјеродавну оцјену ове књиге, — дајем само кратко обавјештење о њој. Књига има шест поглавља.

I — *Народности проблем у Угарској (1890—92)*. — У овом поглављу писац говори о почецима интегрисања словачко-румунско-српских политичких снага у Угарској у вези с „новословенством“; о припремама бечке народносне конференције; о румунском меморандуму; о братиславском политичком процесу Светозара Хурбана Вајанског, словачког pjesника и првака, који је долазио на Цетиње да се диви Ловћену и Његошу. Све то имало је одјека у европској демократској штампи, нарочито Француској, која је оштро осуђивала обесправљеност словачког народа и народности у Угарској. У овим акцијама нарочито се истичу, између осталих, од стране Словака: Вајански (1847—1916), др Павел Мудроњ (1835—1914) и др Милош Штефановић (1854—1922); од Срба: др Михаило Полит-Десанчић (1833—1920), др Емило Гаврила (1861—1933) и др Илија Вучетић (1844—1904); од Румуна: Јоан Раџиу (1828—1902), Стефан Чичо-Поп (1865—1934) и Аурел Поповић (1863—1917). Њихову акцију помагали су: Рачки, Штросмајер, Масарик.

II — *Постанак и развика алијансе Румуна, Словака и Срба (1893—4)*. — Прва конференција алијансе одржана је тајно у Бечу 9. и 10. јануара 1893. Водећи учесници су: Гаврила, Мудроњ, Штефановић, Раџиу и Поповићи. Донесене су ове протоколарне одлуке: да се води заједничка борба за народне, односно покрајинске аутономије и за народна права која из тога проистичу; да се поведе борба против дуализма и износи на јавну дискусију државно-правни однос Аустрије и Угарске; да се не иде на парламентарне изборе (пошто им се онемогућава слобода гласања); да се сазивају народни зборови и покрене заједнички народности лист на њемачком; да се позову Русини и хрватска опозиција да ступе у алијансу; да се у мају одржи конгрес у Сибињу.

Истрага против румунског народног руководства у мају 1893, велики румунски народни збор у Сибињу, словачка прослава 100-го-

дишњице рођења Јана Колара, о-душевљено поздрављена из свих културних средишта словенских земаља, политички процес оптужених румунских првака на челу с Поповићем у Клужу — ојачали су у овој години народности покрет у Угарској. Преко европске демократске штампе поново је у широкој јавности оживјело питање националних права словачког народа и народности права Срба у Војводини и Румуна у Ердељу. Од великог значаја била је друга конференција, одржана у Будимпешти средином новембра, у вријеме унутрашње политичке кризе у Угарској. Одлучено је: да се изрази заједнички програм за одбрану народних права и борбу за стицање аутономије; да се одржи народности конгрес у фебруару (1894) у Будимпешти, на коме ће свака народност бити заступљена најмање са 16 делегата. Услиједило је зближење српске либералне и радикалне странке у Војводини; радикалска „Застава“ (тешко обољелог Милетића) поздравила је значајни чланак либералског вође Десанчића о Заједници народности у Угарској, објављен у „Бранику“. Конференција је дала повода бечким и пештанским манифестацијама словачких, српских и румунских студената, који су упутили своје поздраве политичким затвореницима Вајанском, Поповићу и Лукациу. Услиједио је и српски политички процес у Сегедину (9. XII), који се, учешћем словачке и румунске одбране, претворио у манифестацију солидарности народности алијансе. Заказано суђење румунским политичким радницима у Угарској за 3. мај 1894. изазвало је протестне зборове у Румунији и велики митинг у Букурешту, на коме је спаљена мађарска застава. Изазвало је и оштре протесте на Западу, нарочито енглеског универзитетског града Оксфорда. Услиједио је и српски сабор априла 1894. у Карловцима, на којему су учествовали и румунски представници.

III — *Инострани и унутрашњи политички досег савезништва Румуна, Словака и Срба*. — Монстру-

озно суђење творцима меморандума у Клужу маја 1894, које је трајало 17 дана, узбунило је румунске народне масе у Ердељу, узбудило и узбуркало духове у цијелој Словачкој и српској Војводини, привукло пажњу Букурешта, Београда, Загреба и шире европске јавности. На оптуженичкој клупи сједјело је 19 чланова одбора Румунске народне странке, које је бранило 19 најистакнутијих правобранилаца Румуна, Словака и Срба (др Гаврила). Присуствовали су представници француске, италијанске, енглеске и њемачке штампе. Седамнаесторица су осуђени скупа на 28 година затвора и 3200 форинти казне. Највише су осуђени меморандисти др Лукациу и др Раџиу. У ствари, властодршци насилничког монархистичког дуализма осудили су тиме свој политички систем безобзирне мађаризације у очима демократске европске јавности. Многе европске новине, највише француске и италијанске, оштро су осудиле тај процес и државни систем који ускраћује основна права словачком народу, румунској и српској народности у Угарској. Писане су и брошуре на француском и италијанском језику у корист тих обесправљених народа. Велики одјек имао је чланак младога Клемансоа, као и гласови који су долазили са Сорбоне и од чланова Француске академије наука. Захтијева се федеративно уређење Аустро-Угарске. О положају Словака, Румуна и Срба у Угарској пишу се овеће студије; међу ауторима су Денис и Пишон.

У Угарској настаје узрујаност. Пештанска влада предузима оштре мјере против народносног покрета и против активизираних школске омладине. Истјерани Милан Хоџа (доцнији српско-словачки посланик кулпинског среза) долази у Сибињ, гдје ће засновати своје пријатељство с Румунима. Румунска лига оптужена је за план да се у Прагу „сазове конференција румунских, словачких, хрватских, српских и чешких народних првака“.

Новосадска „Застава“ под насловом Народносна Голгота, пише: да

је положај немађарских народности у Угарској толико неиздржљив да би свако даље ћутање значило самоубиство. Солидарност тронародне алијансе манифестовала се приликом три политичка процеса крајем 1894, српског новинара Милана Поповића у Сегедину (17. XII), румунског родољуба Дрептагеа у Темишвару (28. XII) и словачког првака др Сама Дакснера, као и у заједничким демонстрацијама студената, у акцијама Савеза Српкиња, Словакиња и Румункиња; исто тако и приликом раскинутог уговора Србије с Аустро-Угарском (1. I 1895) и приликом прославе 70-годишњице Светозара Милетића. Али, појавила се и прва пукотина алијансе, — неслагање српских и румунских првака по неком питању у Банату.

IV — Народносни конгрес (1895). — Претходила му је новосадска конференција јуна 1895. Издасти Оглас изазвао је многобројне коментаре у јавности. Срби у Хрватској спроводе живу агитацију за одлазак на конгрес, заказан за 10. август. Званична Румунија даје сву моралну потпору за сазивање конгреса, док је званична Србија уздржљива због велике затегнутости с Аустро-Угарском. Чланак и брошура Јована Ђорђевића у којима пише да у Србији постоји велико интересовање за народносни покрет у Угарској примљени су са одушевљењем у југословенској и словенској јавности. Велико интересовање изазвали су претконгресни чланци Вајанског и Штефановича. Словачке „Народне новине“ и новосадска „Застава“ пишу да широке народне масе стоје иза покрета. Сазивачи конгреса (Штефанович, Гаврила и Поповићи) довели су пештанску владу у положај да не може забранити конгрес, заказан три дана прије бриселског интерпарламентарног конгреса, у вријеме затегнутости са Србијом, немира у Македонији и окретања Бугарске к Русији. Новосадска „Застава“ (др Гавриле) пише уочи конгреса: „Сутрашњи дан је један од најзначајнијих у целој нашој уставној борби... пред очима мађарске владе, шовиниста и целога

света Румуни, Словаци и Срби рећи ће... да ли су за живот или смрт... Сутрашњи конгрес има одлучити о нашој судбини и судбини Угарске". — Нови архивски извори откривају да су пропаганду покрета финансијски помагали и званични Београд и званични Бурешт.

Конгрес је одржан у Будимпешти 10. августа 1895. Учествовало је око 800 делегата, као и делегација Срба из Троједне краљевине (Хрватске, Славоније и Далмације). Присутни су дописници италијанских, француских, белгијских, енглеских и њемачких новина. Референти су Штефанович, Чичо-Поп и Ђура Цвејић, председник Радикалне странке. Чула се и словачка пјесма „Хеј Словени“ (данашња југосл. химна). Свечана вечера била је наставак конгреса. Говори Десанчића, Вајанског и Штефановича поздрављени су овацијам. У име страних новинара говорио је Роберто Фалва, Италијан. Програм сарадње народних странака румунске, словачке и српске у Угарској и Ердељу, чију је основу израдио Десанчић, имао је 22 тачке. Одбацује се „владајућа државна идеја јединственог политичког народа Угарске“, јер владајући народ не чини већину становништва; „само цјелокупност становништва може се поистовјетити са државом“. Да би одржали себе Румуни, Словаци и Срби траже аутономију, тежећи за федеративним уређењем Угарске; траже слободну употребу матерњег језика у општинама, надлештвима и администрацији; народна права, слободне изборе, тајно гласање, подјелу изборних округа (јер је само 5,40% становништва имало право гласа); да се озакони слобода збора; да се не дира у црквену и школску аутономију; да народности имају свога министра у влади као Хрвати, итд.

Одлуке конгреса имале су велики одјек у монархији и иностранству. Мађарске новине траже да се сви конгресисти позатварају. Београдска штампа поздравља одлуке са одобравањем и симпатијама; исто тако и словеначке нови-

не, као и орган хрватског социјалистичког покрета. „Глас Црногорца“ пише о успјеху конгреса, и поздравља сложено иступање Срба, либерала и радикала. Око 300 словенских листова поздравило је одлуке конгреса. Успјех је велики. Јача самопоуздање народности; њихова акција добија све већу снагу и размјере. Универзитетска омладина одржала је први народносни конгрес 2. новембра у Будимпешти. Манифестовало се народним вођама: Милетићу, Десанчићу и Гаврили, Вајанском, Мудроњу и Штефановичу, Лукацију и затвореном Браништеу. Поздрављени су загребачки студенти који су при дочеку Фрање Јосифа јавно спалили мађарску заставу.

У — Против миленијумови покрет народносни редова. — Да би пред свијетом засјенили народносни покрет, мађарски властодршци припремили су помпезне прославе 1000-годишњице мађарске државе. Миленијум нападају народносни новине; многе се затвори и нови процеси. Словачка поздравља Милетића, приликом јубилеја, као узорног борца за народносна права. Београдске новине нападају миленијум и траже да трговци бојкотију Пешту. Српски студенти у Загребу држе протестни збор. Конференција Одбора словачких, српских и румунских првака одржана је у Пешти 18. и 19. априла 1896. Учествовали су, поред осталих: Десанчић и Јоксимовић (главни уредник „Браника“), Мудроњ и Штефанович, Лукацију и Мангра (два румунска православна свештеника). Издат је Протест против миленијума, састављен по напрту Десанчића. Написао је на велики одјек у Угарској и иностранству. Нарочито је реаговала руска штампа, истичући истиниту тврдњу у Протесту: да Угарска никад није била једнонародна (мађарска) држава, него да су други народи у њој увијек сачињавали већину. Протест је објављен и у Паризу, на француском језику.

Главна прослава миленијума одржана је 2. маја. По закону о миленијуму, отворено је 400 мађаризаторских школа и награђено 100

учитеља за спровођење мађаризације. Послије демонстрација у Словачкој, Војводини и Ердељу уследили су драстичне мјере. Београдски студенти приредили су велике демонстрације и спалили мађарску заставу код споменика кнеза Михаила. Демонстрирали су студенти Прага и Букурешта. Збор бечких студената, који су заказали „заступници студената српских, немачких, хрватских, румунских, русинских, чешких, словачких, бугарских и грчких“ био је забрањен. „Ако нас не буде“, каже се у протесту Пеште Бечу, „или се окренемо на другу страну, на примјер к Русима, Хабсбуршка монархија неће више постојати, распашће се.“ Ипак је демонстрирало око 2000 студената. Српски, словачки, чешки и румунски студенти у Паризу одржали су митинг 11. јула, обарајући се на миленијум. Међу сазивачима били су од стране Срба: М. Спалајковић (предсједник одбора), Владислав Рибникар, К. Кумануди, Павле Поповић, Гргур Јакшић, Сава Грујић и Д. Живадиновић. Поздравни телеграми стигли су из Црне Горе, Србије, Румуније и Загреба. „Од многобројних црногорских телеграма помињу се шест из самог Цетиња“. Хрватска странка права искључила је Франка. Митинг је имао велики успјех и одјек. Појавиле су се и двије брошуре од великог интересовања, писане на француском. Расправљају народносно питање у Угарској. И све француске новине позабавиле су се тим питањем. У европској јавности покреће се питање обесправљеног словачког народа. Томе су знатно допринијели Толстој, Бјерсон и Чешка мафија. Све је то ојачало солидарност тронародне алијансе. Најљепши примјер те солидарности јесте заједничко иступање Срба и Словака у Војводини на изборима; за посланика кулпинског среза кандидовали су др Штефановича из Словачке. Српско-словачки посланик и-

стог среза био је раније Вилијам Паулини, словачки првак и књижевник из Словачке (1869); доцније др Милан Хоца (1905, 1906).

VI — *Оживљавање у вођству алијансе Румуна, Словака и Срба у припремама II конгреса.* — У Војводини се јавља снажан социјалистички покрет 1897. У Словачкој је знатно ојачала народна мисао. Југословенске земље прожима мисао јединства. Депутација босанско-херцеговачких Срба долази у Н. Сад ка др Гаврили с меморандумом за аустроугарског монарха. Студенти Прага, Беча и Пеште бунду прате политичке догађаје и реагују, Тронародносна алијанса развија своју активност. Одржана је тајна конференција одбора у Пешти 10. јуна 1897. Учествовали су Десанчић и Гаврила, Вајански, Мудроњ и Штефанович, Рациу, Лукациу, Коројан и Мангра. Припреман је конгрес, који није остварен. Настала је криза алијансе. Одржана је друга конференција у Пешти 10. и 11. јануара 1898. Десанчићеви либерали нијесу дошли на конференцију, а од Румуна само Коројан из Сибиња. Договорено је да се до маја изда заједнички меморандум и да га објави Гаврила, а онда истог мјесеца да се одржи конгрес. Објављен је Протест Румуна, Словака и Срба у Угарској, да се привуче пажња европске јавности. Протестовало се против безаконја; пештански парламенат назван је карикатуром европског парламентаризма, јер тромиллионски словачки народ не може имати нити једног свога посланика; десет милиона становништва није у њему заступљено; позивају се на велико народносно врење у Аустрији. За акт пештанске владе о мађаризацији имена и назива рекли су да је „нови атентат на 15 милиона Немађара у Угарској“. Други конгрес није могао бити одржан. Концем стољећа алијанса је замррала.

Р. Ковијанић